

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.012>
УДК: 343.148 (477)

Є. М. Попович,

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник Харківського НДІСЕ
м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7167-6855>
e-mail: E.Popovich@i.ua

ЄДНІСТЬ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ В СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Становлення України як правової держави, вдосконалення правового регулювання використання спеціальних знань з метою належного та ефективного забезпечення захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб і держави, усунення неузгодженостей положень законодавства в частині проведення експертиз, об'єктивно вимагають аналізу сучасного стану науки та практики в судово-експертній діяльності. Судова експертиза охоплює значну кількість наукових дисциплін і актуальних проблем викладання експертної науки. У статті пропонується використовувати науковий потенціал експертних інститутів, навчальних закладів і дослідницьких установ, які займаються прикладними дослідженнями. Співробітництво між установами, що займаються експертними дослідженнями, завдяки їх науковим досягненням і методичним розробкам, може підвищити професійну здатність у розслідуванні окремих категорій злочинів, а також сприятиме інтеграції судово-експертної діяльності в європейський простір і призведе до гармонізації та удосконалення національного законодавства, теоретичних основ судово-експертної діяльності, міжнародного визнання окремих її складових та в цілому підвищить професійну майстерність експертів. Проаналізовано шляхи вдосконалення професійної освіти майбутніх судових експертів та запропоновано ідеї проблеми єдності, взаємодії освіти, науки та практики, які, сподіваємось, будуть взяті до уваги.

Ключові слова: спеціальні знання; судовий експерт; вища освіта; навчальний процес; професійне мислення; форми освітньої підготовки; наукова діяльність; наукові працівники; науково-дослідний інститут; підвищення кваліфікації; професійні якості; науково-методична діяльність; спеціалізована вчена рада.

Постановка наукової проблеми. Узагальнення експертної практики свідчить про те, що судова експертиза на часі охоплює майже всі сфери життя людини. Робота судового експерта безпосередньо пов'язана з наукою та освітою майбутніх фахівців. Як складова системи правосуддя, вона формує рівень професіоналізму, відповідальності, права на незалежну та кваліфіковану, орієнтовану на використання останніх досягнень науки й техніки судову експертизу. Науково-дослідні установи в Україні мають величезний потенціал. На сьогодні ми маємо значну кількість наукових робіт і методик, які впроваджуються в практичну в роботу й успішно реалізуються, на найвищому рівні проходять експертні наукові заходи. У цій науковій статті спробуємо висвітлити ідеї щодо форм продуктивного обміну думками, узгодження теоретичних

позицій і наукової роботи спеціалістів; віднайти єдність науки, освіти та експертної практики; надати рекомендації з вирішення проблем, які стоять на заваді до взаємодії трьох фундаментальних основ у судово-експертній діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання єдності науки та практики в судово-експертній діяльності у своїх роботах досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці: О. М. Ключев, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Н. І. Клименко, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов, М. Л. Цимбал, Л. М. Дереча, М. В. Скорик, М. Я. Сегай, Н. М. Ткаченко, М. М. Скрипник, Е. В. Башинський, В. С. Садовська, В. А. Ремизов, В. В. Семенов, Є. Р. Росинська, О. І. Усов, М. Т. Білуха, О. В. Фелді, С. В. Євдокіменко, В. Гошовський та інші¹. На нашу думку, дуже важливим є досвід попередніх поколінь, проте з розвитком суспільства, поглядом у майбутнє науки судової експертології потрібно формувати нові ідеї щодо цього питання. У науковій роботі представлені методи отримання спеціальних знань, їх викладання та застосування у практичній діяльності фахівців у галузі судової експертизи.

Мета статті полягає у розкритті дискусійних питань вдосконалення процесу отримання спеціальної освіти за певними видами експертних спеціальностей, підготовка та стажування майбутніх фахівців; аналізується важливість виховання у нового покоління судових експертів професійного мислення; висвітлення проблеми надання майбутньому науковому співробітнику знань із питань організації та

¹ Див., напр.: Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про взаємозалежність європейських інтеграційних процесів і тенденцій інтеграції спеціальних знань в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 17. Харків : Право, 2017. С. 152–158; Сопільник Р. Л. Експертне забезпечення правосуддя у контексті євроінтеграційних процесів: *Криміналістичний вісник*. №1 (23), 2015. С. 39–44; Спіцина Г. О., Белевцова С. О. Щодо питання формування новітньої парадигми теорії та практики судової експертизи в Україні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 63–65; Ключев О. М. Міжнародні стандарти та міжнародне співробітництво у сфері судово-експертної діяльності в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 10–11 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 5–8; Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Зб. наук.праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. Вип. 2. 2013. С. 101–106; Шинкаренко І. Р., Спіцина Г. О. Історичні витоки та перспективи розвитку теорії та практики судової експертизи. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (10–11 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 20–22 та ін.

проведення наукової роботи, формування в нього навичок проведення такої роботи; визначення форм і методів підвищення професійної кваліфікації практикуючими експертами; стимулювання практиків до участі у наукових дослідженнях. Пропонуються ідеї щодо взаємодії науки, освіти та практики у сфері судово-експертної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до статті 1 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. поняття судової експертизи визначається як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду¹.

Спеціальні знання формуються на стадії отримання майбутнім експертом другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальної освіти за певними експертними спеціальностями, самоосвіти та професійного досвіду. Відповідно до частини 1 статті 5 Закону України «Про вищу освіту» від 28.12.2014 № 76–VIII, у поточній редакції другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій², і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності³.

Отримання спеціальної освіти з теоретичних, організаційних, процесуальних питань судової експертизи здійснюється у спеціалізованих експертних установах та Інститутом права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України; за програмами підготовки з експертних спеціальностей — науково-дослідними установами судових експертиз (НДУСЕ) та на відповідному факультеті підготовки експертів-криміналістів Київського національного університету внутрішніх справ⁴. Це єдиний навчальний заклад в системі МВС, що здійснює підготовку здобувачів експертно-криміналістичної спрямованості (вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю «правознавство») для підрозділів Національної поліції України, а також для здобувачів ступеня вищої освіти «Магістр» за спеціальністю «Право»

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 року № 4038-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 24.06.2019).

² Національна рамка кваліфікацій. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> (дата звернення 24.06.2019).

³ Про вищу освіту : Закон України від 28.12.2014 року № 76–VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#n77> (дата звернення 24.06.2019).

⁴ Про затвердження Інструкції про порядок присвоєння кваліфікації судового експерта експертно-кваліфікаційними комісіями науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції : наказ Міністерства юстиції України від 22 грудня 1995 року № 32/5 URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/REG1009> (дата звернення 24.07.2019).

спеціалізації «Судова експертиза» для підрозділів Експертної служби МВС України¹.

Професіоналізація експертної діяльності будується на фундаментальній підготовці майбутнього судового експерта у вищому навчальному закладі, де для здобувачів ступеня вищої освіти «Магістр» за спеціальністю 081 «Право» проводяться програми атестації для підготовки кадрів Експертної служби МВС України у таких напрямках: судова експертиза вогнепальної та холодної зброї; судова вибухотехнічна експертиза; судова експертиза наркотичних засобів; судова комп'ютерно-технічна експертиза; судова молекулярно-генетична експертиза; судова товарознавча експертиза; судова транспортно-трасологічна експертиза. Також пропонуються програми тренінгів на теми: використання спеціальних знань у кримінальному провадженні; криміналістичної хімії; судово-експертного забезпечення досудового розслідування; техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із використанням бойових припасів, вогнепальної зброї, вибухових речовин (пристроїв) та технологічних вибухів; цифрових технологій.

У процесі отримання студентами спеціальних знань виникають і проблемні питання. Викладання навчальної дисципліни «Судова експертологія» є наданням цілісного уявлення про процесуальні, організаційні, методичні, наукові і тактичні основи призначення судових експертиз, їх сучасні види й можливості, а також вироблення вмінь з підготовки, призначення судових експертиз та оцінки висновку експерта під час розслідування злочинів. Основними завданнями вивчення дисципліни «Судова експертологія» є закріплення теоретичних знань, одержаних слухачами на лекціях і в результаті самостійної роботи, а також набуття практичних умінь з призначення судових експертиз та оцінки експертних висновків. Однак нестача сучасних підручників, навчальних посібників ускладнює процес пізнання. Наразі це питання вирішується Харківським НДІ судових експертиз імені Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Так, Інститутом у 2016 році видано навчальний посібник для судових експертів «Основи судової експертизи»². Підготовлений рукопис навчального посібника для майбутніх експертів «Судові експертизи в цивільному та господарському провадженні» буде містити комплексний аналіз нормативно-правової бази та процедурних питань, пов'язаних з призначенням та проведенням судових експертиз, оцінкою експертних висновків, а також особливостями переважаючих видів досліджень в цивільному та господарському судочинстві. У 2018 році з такою ж метою, але на іншій процесуальній і практичній базі розроблено навчальний посібник «Судова експертиза в адміністративному

¹ Офіційний сайт Навчально-наукового інституту №2 Національної академії внутрішніх справ України. URL : <https://nni2.naiu.kiev.ua/pro-institut/> (дата звернення 24.06.2019).

² Основи судової експертизи : навч. посіб. Харків : Право, 2016. 600 с.

провадженні», який рекомендовано до впровадження шляхом опублікування. У 2019 році завершиться підготовка навчального посібника «Судова експертиза в кримінальному провадженні» – провідна установа Одеський НДІСЕ, а Харківський НДІСЕ — відповідальний виконавець. Успішність викладання багато в чому залежить від наявності засобів технічного навчання, тобто фонду мультимедійних навчальних підручників та посібників, а значить і рівня наочності та якості сприйняття матеріалу. На нашу думку, зазначені посібники стануть добротною дидактичною базою для навчання судових експертів на сучасному рівні розвитку судової експертизи.

Ми вбачаємо, що було б доцільним укладання договорів про науково-практичне співробітництво між кафедрами різних вищих юридичних навчальних закладів, бюро судово-медичних експертиз і науково-дослідних установ в організації та удосконаленні навчального процесу, спільній розробці та впровадженні заходів, які спрямовані на поліпшення рівня навчання студентів. Не менш корисним було б і залучення до проведення практичних занять експертів-практиків.

Вважаємо, що важливим є професійне мислення, а саме професійне мислення експерта, яке формується на ранніх стадіях отримання вищої освіти та професійної спеціалізації. Таке мислення — це не просто визначений обсяг знань, який, зрозуміло, необхідно постійно поповнювати, це ще й використання їх у практичній діяльності, це процес свідомої структуризації навичок на потрібні й непотрібні та формування структури пріоритетів.

На нашу думку, потрібно виховувати у студентів вищих навчальних закладів *«експертно-криміналістичне мислення»*, яке можна назвати *«умоглядне»*, що є процесом сприйняття, розуміння інформації, здатністю її інтерпретувати, поєднувати в ідеї, розробляти низку висновків з певних даних або сприйманої інформації. Набуття цієї навички допоможе визначати або виявляти шляхом дослідження із застосуванням отриманих знань певну інформацію, яку не знайдено у першоджерелі. Компонентами такого психологічного процесу є: по-перше, сенсорна система, яка дозволяє сприймати та обробляти інформацію, яку людина отримує через спостереження та слух; по-друге, робоча пам'ять, у якій перероблюється та інтегрується інформація в момент її отримання; по-третє, довгострокова пам'ять — основна функція якої полягає в тому, щоб зберігати психічні схеми, за допомогою яких ми можемо здійснити умоглядне мислення.

Саме тому професіоналізація експертної діяльності має будуватися, головним чином, не на перепідготовці фахівців у певних галузях знань, не на системі підвищення кваліфікації (хоча й ця справа досить важлива та потрібна), а на фундаментальній освіті майбутнього судового експерта.

Пропонуємо використання комплексу різноманітних форм освітньої та професійної підготовки для студентів, а саме: оновлення фахової освіти електронним навчанням (e-learning) (електронне

навчання): m-learning (мобільне навчання); u-learning (все проникаюче навчання); f-learning («перевернуте» навчання); blended-learning, в яких використовуються інтерактивні та комп'ютерні технології навчання, а також використання форм проведення занять як кейс-технології; дебати; ділові ігри; case-study; тренінги; відеоконференції; «мозковий штурм»; фокус-групи; рольові ігри; групові дискусії; метод проектів; наукові конференції та семінари; вебінари; індивідуальні роботи з фахівцями експертної діяльності; наукові експерименти; навчальна практика; навчальні екскурсії для студентів юридичних та медичних університетів у музеях науково-дослідних установ, наприклад, у кабінет-музеї Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса тощо.

Вважаємо також доцільним для отримання спеціалізованих знань студентами розробити на базі вищих навчальних закладів, разом із НДІ судових експертиз, сертифікатну освітню програму під назвою «Судово-експертна діяльність». До викладання дисциплін долучити не тільки провідних викладачів університетів, а й відомих практиків у сфері судової експертизи як з України, так і з зарубіжжя. По завершенню навчання за обраною програмою доцільно видавати відповідні сертифікати, які будуть враховуватися при майбутньому працевлаштуванні, або створити спільну магістерську програму подвійного диплому разом із закордонними університетами чи науково-дослідними установами у рамках міжнародного співробітництва в сфері судово-експертної діяльності.

Судові експертизи в державних спеціалізованих установах судових експертиз Міністерства юстиції України виконуються фахівцями, які мають кваліфікацію судового експерта з відповідної спеціалізації. Вони можуть бути як науковими, так і судово-експертними працівниками. Питання надання майбутньому науковому співробітнику знань із питань організації та проведення наукової роботи, формування в нього навичок проведення такої роботи дуже часто залишаються поза увагою. Такі знання набуваються самостійно під час проведення наукових досліджень, тобто у процесі самонавчання. Необхідно зазначити, що неодноразово в різних вищих навчальних закладах робилися спроби включити в навчальні плани за деякими спеціальностями (головним чином технічних) дисципліну «Основи наукових досліджень». Із цієї дисципліни підготовлено та видано декілька підручників і посібників, однак опанування такої дисципліни без наукової практики не дає високих результатів. Такі посібники розраховані на те, щоб надати саме основи знань із питань проведення науково-дослідної роботи, а цього явно замало для працівника науково-дослідної судово-експертної установи.

Отже, існує нагальна потреба налагодити в НДІ судових експертиз систематичну роботу, спрямовану на ознайомлення наукових працівників із системою організації наукової роботи, методологічними основами наукового пізнання, інформаційним забезпеченням наукових досліджень.

Вважаємо, що починати таку роботу необхідно ще під час підготовки працівників до складання відповідних кваліфікаційних іспитів. Складовою системи такої підготовки мають стати заняття з підвищення не тільки фахового, але й наукового рівня співробітників. Необхідно також додати, що стаття 19 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає, що основними формами підготовки наукових кадрів є аспірантура й докторантура¹. У Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, який є державною спеціалізованою науковою установою, що належить до сфери управління Міністерства юстиції України, відповідно до законодавства України у 2018 році відкрито аспірантуру/докторантуру із підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Інститут є однією з найстаріших державних судово-експертних установ України, що має достатній досвід з підготовки кадрів. Одним із основних показників роботи інституту є підготовка та захист дисертаційних робіт його співробітниками. Протягом усього свого існування Інститут переймався питаннями підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, бо це є запорукою отримання якісних, ґрунтовних висновків експертиз. Створення на базі цієї наукової установи спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій дозволяє поповнити експертні кадри фахівцями вищої кваліфікації — докторами філософії (PhD)².

Інститут здійснює наукову, судово-експертну, науково-технічну, науково-організаційну й освітню діяльність у галузі судової експертизи, криміналістики та права. Наукова діяльність інституту проявляється в розробленні теоретичних та методичних положень судової експертизи, (відповідно до річних планів, затверджених Міністерством юстиції України для всіх державних спеціалізованих установ судових експертиз, що входять до сфери його управління). Співробітники інституту беруть участь у науково-дослідних роботах, за результатами яких створюються оригінальні, унікальні авторські праці теоретичної та методичної спрямованості. Можна з упевненістю стверджувати, що лідерство за кількістю і значимістю наукових розробок належить Харківському НДІСЕ: розробляється більше половини всієї тематики НДР судово-експертних установ Міністерства юстиції України⁶.

Дослідження Харківського НДІСЕ складається з наукових тем із теоретичних та організаційних питань судово-експертної діяльності. Завершено роботу над монографією «Удосконалення класифікації

¹ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення 24.07.2019).

² Офіційний сайт Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. URL : <http://www.hniise.gov.ua/14333-asprantura-ta-doktorantura.html> (дата звернення 24.07.2019).

судових експертиз»¹. Зусиллями вчених і практиків у сфері судового почеркознавства розроблено методику дослідження рукописних записів, виконаних латиницею. Вперше в Україні буде створено алгоритм дослідження записів, виконаних буквами латинського алфавіту — не домінуючої в Україні системи письма, проте все більш активно використовуваної в обігу. Лінгвістичний напрям також у зоні наукового пошуку, а нещодавно закінчено роботу над методикою лінгвістичних досліджень висловлювань образливого характеру. Технічна експертиза документів в аспекті наукової тематики пов'язана з розробкою методики дослідження нових банкнот України, а також з участю в темі наших дніпропетровських колег з діагностичного дослідження згаслих касових чеків. Трасологія представлена розробкою методики діагностичних і ідентифікаційних досліджень слідів тварин — ця тема викликала інтерес у британських колег, які планують проводити стажування на базі інституту. Балістика в науковій тематиці Харківського НДІСЕ відповідно представлена методикою визначення властивостей куль після рикошету. Експертиза матеріалів, речовин і виробів має широкий об'єктний спектр, в якому вчені Харківського НДІСЕ займаються розробленням різних методик: це й дослідження бінарних та складних сумішей нафтопродуктів та дослідження м'яса і м'ясних продуктів. У сфері наукових розробок фахівців в галузі транспортної інженерії — комплексна методика по встановленню особи, яка керувала мотоциклом або іншим мототранспортним засобом під час дорожньо-транспортної пригоди; розробка параметрів гальмування вантажних автопоїздів в різних дорожніх умовах і експертна оцінка дорожньо-транспортних ситуацій за участю транспортних засобів зі спецсигналами. У сфері будівельно-технічної експертизи зусилля спрямовані на створення надійних методичних підходів до визначення критеріїв капітальності об'єктів будівництва. Широке коло наукових розробок з безпеки життєдіяльності пов'язане з розробленням методик комплексної інженерно-технологічної експертизи, досліджень електротравматизму, а також встановлення умов безпечної експлуатації ліфтів. Оскільки комп'ютерна техніка швидко розвивається, то проведення її експертних досліджень вимагає оперативного удосконалення. В цьому напрямку фахівцями розробляється методика встановлення фактів знищення та відновлення інформації на цифрових носіях. Цей далеко не повний спектр наукових тем, які розробляються в інституті, демонструє високий потенціал його співробітників і можливість наукового прогресу в сфері судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні.

¹ *Клименко Н. І.* Основні види діяльності Харківського НДІ судових експертиз і напрями їх удосконалення, 2018 р. URL: http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2018/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%84_%d0%90%d0%ba%d1%82%20d0%bf%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20d1%81%d1%83%d0%b4%20d0%b5_2018.pdf (дата звернення 24.07.2019).

Вважаємо, що проведення конференцій (в тому числі й міжнародних), семінарів, круглих столів є однією з форм наукової роботи інституту — тільки в минулому році в подібного роду заходах, організованих інститутом, взяли участь представники України та багатьох країн ближнього і дальнього зарубіжжя. Ще одна форма наукової діяльності — оприлюднення її результатів у різного роду виданнях, наприклад, монографії, статті, посібники, тези виступів з доповідями, деклараційні патенти тощо.

Як вже зазначено, державні спеціалізовані науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України характеризуються певною специфікою в кадровому підборі. Оскільки ці організації мають статус науково-дослідних установ, то в їх складі, крім посад судових експертів (судовий експерт, старший судовий експерт, провідний судовий експерт, головний судовий експерт), працюють і науковці. Окрім зазначених у статті 31 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» наукових посад, до наукових працівників належать також особи, які мають науковий ступінь і працюють за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей за галузями наук, за якою присуджено науковий ступінь. Слід зауважити, що саме передбаченими кваліфікаційними характеристиками посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України встановлено таке правило, що як наукові працівники, які мають кваліфікацію судового експерта, за дорученням керівництва НДУСЕ проводять судові експертизи (експертні дослідження) з використанням наукових методів криміналістики й судової експертизи, так і судові експерти відповідно до технічних завдань проводять наукові роботи зі створення методик (методичних рекомендацій) проведення судових експертиз. На наш погляд, такий підхід є правильним, бо поєднує теорію й практику судової експертизи.

Оскільки дослідники психолого-правових особливостей судово-експертної діяльності відносять її до розряду «критичних» видів діяльності, то професіонали під час виконання функцій судового експерта працюють у напружених умовах, пов'язаних із такими особливостями їх роботи, як: складний науковий характер, інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов виконання невідкладних і особливо важливих завдань з експертного забезпечення правосуддя; суспільно впливова за наслідками значення робота, висока соціальна відповідальність за свою працю та її результати; постійне морально-психологічне навантаження й напруженість, виконання службових обов'язків під час здійснення судово-експертної діяльності в стресових ситуаціях; систематичне перебування у відрядженнях, включаючи відрядження до місць учинення злочинів, під час виконання службових обов'язків з ризиком для здоров'я й життя; вияви морально-психологічного тиску, погрози та безпосередні загрозливі дії проти судового експерта у зв'язку з виконанням ним обов'язків. Експерти виконують свої службові обов'язки за умов дефіциту часу, впливу на них

особливо сильних подразників і домінування негативних емоцій при нестачі позитивних, підвищеної відповідальності при прийнятті рішень та необхідності невідкладного вжиття заходів тощо¹.

Як і в будь-якій іншій професії, фаховість судових експертів полягає у володінні відповідними засобами, навичками. В умовах сучасного стану судово-експертної діяльності професіографія суб'єктів судово-експертної діяльності набуває особливої актуальності.

Професіограма — це певна сукупність або система вмінь і навичок, психологічних якостей, необхідних для успішного виконання професійної діяльності. Науковці, досліджуючи професійні якості та психологію осіб, які здійснюють провадження в справі, виокремлюють серед професійно необхідних властивостей такі якості, як творче мислення, комунікабельність, вольові якості, організаційні здібності, здатність протистояти негативним емоціям. До того ж вказується на необхідність постійної роботи над собою, аби не допустити професійної деформації. Зокрема, пропонується здійснювати взаємний обмін позитивним досвідом, самоконтроль, самокритику, прагнути творчо вирішувати професійні завдання².

Науковцями запропоновані й інші якості, якими має володіти професіональний експерт на рівні розроблення узагальненої еталонної моделі сучасного експерта-професіонала. Під час розроблення професіограми суб'єкта судово-експертної діяльності вважаємо необхідним урахувати положення Довідника кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. У професіограмі можна закріпити знання нормативно-правових актів, що регламентують судово-експертну та наукову діяльність; методик і спеціальної літератури з проведення судових експертиз із відповідного напрямку досліджень; сучасних досягнень науки й техніки у певній галузі знань, у тому числі застосування спеціального обладнання; правил і норм із питань охорони праці та техніки безпеки, пожежної безпеки; правил внутрішнього трудового розпорядку. Крім того, професіограма суб'єкта судово-експертної діяльності повинна містити також вимоги, що висуваються до його особистих якостей і здібностей.

З метою підвищення кваліфікації працівників судово-експертних установ Міністерства юстиції України представники науково-дослідних інститутів судових експертиз повинні брати участь у відповідних

¹ *Ткаченко Н. М.* До питання професійної підготовки судового експерта, 2018. URL : http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2018/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%84_%d0%90%d0%ba%d1%82%20%d0%bf%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d1%81%d1%83%d0%b4%20%d0%b5_2018.pdf (дата звернення 24.06.2019).

² *Перлін С. І., Баранов П. Ю.* Проблеми науково-методичного забезпечення експертної діяльності. 2018 р. URL : http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2018/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%84_%d0%90%d0%ba%d1%82%20%d0%bf%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d1%81%d1%83%d0%b4%20%d0%b5_2018.pdf (дата звернення 24.06.2019).

тематичних навчальних курсах та тренінгах. Основною метою є оновлення та розвиток знань і вмінь фахівців, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної судово-експертної діяльності.

Пропонуємо дистанційне проходження процесу підвищення кваліфікації щодо проведення деяких видів експертиз. Наприклад, шляхом проведення вебінарів; прослуховування аудіозапису лекцій; проходженням тестів за експертними дисциплінами на професійну придатність і вправ на вміння співпрацювати (такі тести розроблялися та запроваджувалися в системі експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України для проведення екзаменаційних іспитів з метою отримання (підтвердження) кваліфікації судового експерта, однак у зв'язку із браком коштів на обладнання відповідних приміщень, оснащених як екзаменаційні комп'ютерні класи, зазначену ідею поки що не вдалося втілити у життя, але в сучасному світі міні-комп'ютери є у кожного, що спрощує можливість проходження тренувальних тестів).

Оскільки переважна більшість судових експертних досліджень носить унікальний творчий характер, креативність судового експерта дозволяє йому вирішувати творчі експертні завдання. Для більшості судових експертів важлива мотивація, а часто й умови для здійснення науково-методичної діяльності. Під науково-методичною діяльністю (далі – НМД) судового експерта розуміється діяльність, спрямована на забезпечення судових експертів новими знаннями, які сприяють вирішенню експертних проблем. Виходячи з такої концепції, ця діяльність є важливою складовою експертної діяльності, оскільки висновки експерта завжди для особи, що приймає рішення (судді, слідчого, адвоката) є новим знанням. У результаті такої діяльності нові знання створюються не тільки для замовника експертизи, а й для судових експертів.

Для досягнення високого рівня НМД судових експертів необхідно досягти високого рівня мотивації, тобто створити такі умови, за яких у експерта виникала б стійка потреба в креативній умотивованості. Рівень мотивації НМД повинен відображати один із найбільш значущих критеріїв оцінювання діяльності судового експерта. У зв'язку з цим у Харківському науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України розробляється та впроваджується система оцінного моделювання рівня мотивації судового експерта до НМД. Основними параметрами в розробленій кваліметричній оціночній моделі є: рівень участі в розробленні методик; в експертизах, що відповідають категорії складних; у підготовці доповідей на науково-методичних конференціях; авторство публікацій в наукових виданнях; кількість посилань науковців на авторські розробки тощо.

Для стимулювання участі практикуючих експертів у НМД необхідно знайти варіанти безкоштовної публікації, а ще краще — варіанти з подальшою авторською винагородою. Нині видається багато періодичних видань, що публікують матеріали авторів тільки за оплату.

На наш погляд, це неприпустимо в першу чергу тому, що авторський інтелектуальний продукт повинен мати цінність, а значить, вартість.

Треба також зазначити, що предметом стимулювання має бути не кількість формальних факторів (кількість публікацій, виступів тощо), а значимість і рівень участі експерта в НМД, результатом якої є нові плідні ідеї, які якісно вдосконалюють експертну діяльність. Дотримуючись думки про те, що кожен судовий експерт через специфіку експертної діяльності здатний до творчої активності, слід урахувати індивідуальні особливості експерта, які можуть заважати йому займатися НМД. До таких особливостей належать: брак досвіду в написанні статей, публічних виступах на конференціях, навичок розроблення методичних посібників тощо. Зазначені формальні причини найчастіше заважають експерту виявити себе в НМД, незважаючи на наявність істотних творчих здібностей.

Одним із способів стимулювання працівників до участі в НМД є розвиток інститутів спеціалізованих учених рад з судової експертизи. Єдина в системі судово-експертних установ України спеціалізована вчена рада створена в Харківському НДІ судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса¹. В установі створені умови, за яких практикуючі експерти прагнуть до участі в науковій роботі. Проте велике стимулююче значення має визнання наукових досягнень у вигляді захисту дисертацій. Для цього необхідно заохочувати участь експертів у написанні наукових статей, тез виступів та інше. Необхідно унеможливити хибну практику, коли автор змушений платити видавництву за публікацію свого інтелектуального продукту.

Одним із значущих чинників участі експерта в НМД є співавторство в розробленні методик зі складних і актуальних експертних досліджень. Наявність таких методик, які пройшли апробацію в провідних експертних установах і рекомендовані до впровадження, значною мірою підвищує ефективність і обґрунтованість досліджень. При цьому важливу роль відіграє зростання ролі автора апробованої методики. Потрібно розширювати обсяг використання міжнародного досвіду експертної діяльності.

Пропонуємо для спрощення доступу до науково-методичної діяльності та мотивації виявити себе оголосити нову філософію роботи між експертами-практиками, науковцями та студентами вищих навчальних закладів. Спільно з практикуючими експертами створити якісні, сучасні та корисні продукти, послуги та інструменти для самих експертів, науковців та студентів, щоб вивести освіту й науку на новий рівень. Ми вважаємо, що для цього потрібно створити онлайн-платформу, яка буде надавати безкоштовні послуги й інструменти для роботи, самоосвіти судових експертів, наприклад: конференції, відеолекції, тести, вебіари, бібліотеку матеріалів, новини, конструктор

¹ Офіційний сайт Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. URL : <http://www.hniise.gov.ua/14200-spetsalzovana-vchena-rada.html> (дата звернення 24.06.2019).

тестів і робочих програм, використання особистих блогів тощо. За допомогою створення власного акаунту, ведення блогу, практикуючі експерти-науковці зможуть безкоштовно розміщувати на сторінці авторські науково-методичні дослідження у вигляді тез, статей тощо. За високий професіоналізм, активне користування послугами та інструментами, а також за досягнення високих результатів, на нашу думку, потрібно заохочувати практикуючих експертів та науковців безкоштовними документальними відзнаками, наприклад, свідоцтвами про публікацію, певну сукупність яких можна враховувати як проходження курсів із підвищення кваліфікації тощо. Цінність таких нагородних документів буде в тому, що вони не купуються, а видаються виключно за високий професійний та науковий рівень.

Така платформа дозволить відкрито співпрацювати як практикуючим експертам, так і науковцям, викладачам та студентам вищих навчальних закладів.

Висновки. Підсумовуючи наведене, можна сказати, що аналіз наукових публікацій сучасного періоду становлення української школи теорії судової експертизи щодо впливу науки на розвиток практичної діяльності свідчить про закономірності інтеграції наукових знань різних галузей наукового знання та формування інноваційних підходів для вирішення існуючих проблем. Як убачається, розв'язання поставлених завдань у теорії судової експертизи як галузі юридичної науки лежить у площині інтеграційного підходу до наукових знань (теорія поширення інформації в соціальних системах тощо). На нашу думку, кожна складова інноваційного процесу складається з відповідного ланцюжка: освіта: фундаментальні знання (теорія держави і права, кримінальне право, конституційне право тощо), знання професійного спрямування (криміналістика, судова експертиза тощо), випробування знань (тренінги, рольові ігри, практика); наука: фундаментальні та прикладні дослідження проблем судово-експертної діяльності, апробація отриманих знань; трансфер знань у практичну діяльність: розроблення пропозицій щодо створення системи державних і недержавних судово-експертних установ; визначення місця судово-експертної діяльності в кримінальному, адміністративному, господарському, цивільному процесах; визначення функцій-завдань уповноважених судово-експертних установ; створення інноваційних технологій щодо дослідження окремих об'єктів і розроблення науково обґрунтованих методик експертних досліджень; практична діяльність: реалізація знань у практичній судово-експертній діяльності.

Таким чином, ефективність судово-експертної діяльності залежить від реалізації інноваційних технологій в освітньому й науково-дослідному процесах і, як наслідок, формування ефективної організаційної моделі експертних установ. Останнє визначає необхідність подальшого аналізу сучасних поглядів на розвиток теорії судової експертизи як галузі прикладної юридичної науки та основних характеристик наукового пізнання, а також визначення особливостей її становлення в межах інтеграції у європейську експертну науку.

References

- Klymenko, N. I. (2018). Osnovni vydy diialnosti Kharkivskoho NDI sudovykh ekspertyz i Napriamy yikh udoskonalennia, 2018 r. URL: http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2018/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%84_%d0%90%d0%ba%d1%82%20%d0%bf%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d1%81%d1%83%d0%b4%20%d0%b5_2018.pdf (data zvernennia 24.06.2019) [in Ukrainian].
- Natsionalna ramka kvalifikatsii. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Ofitsiyni sait Kharkivskoho NDI sudovykh ekspertyz im. Zasl. Prof. M.S. Bokariusa. URL: <http://www.hniise.gov.ua/14333-asprantura-ta-doktorantura.html> [in Ukrainian].
- Ofitsiyni sait Kharkivskoho NDI sudovykh ekspertyz im. Zasl. Prof. M.S. Bokariusa. URL: <http://www.hniise.gov.ua/14200-spetsalzovana-vchena-rada.html> [in Ukrainian].
- Ofitsiyni sait Navchalno-naukovoho instytutu № 2 Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy. URL: <https://nni2.naiu.kiev.ua/pro-institut/> [in Ukrainian].
- Perlin, S. I., Baranov, P. Yu. (2018). Problemy Naukovo-metodychnoho zabezpechennia ekspertnoi diialnosti, 2018 r. URL: http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2018/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%84_%d0%90%d0%ba%d1%82%20%d0%bf%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d1%81%d1%83%d0%b4%20%d0%b5_2018.pdf (data zvernennia 24.07.2019) [in Ukrainian].
- Pro Naukovu i Naukovo-tekhnichnu diialnist: Zakon Ukrainy № 922–VIII vid 25.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.
- Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 roku u chynnii redaktsii — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].
- Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 28.12.2014 roku № 76–VIII u potochinii redaktsii vid 09.08.2019 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#n77> [in Ukrainian].
- Tkachenko, N. M. (2018). Do pytannia profesiinoi pidhotovky sudovoho eksperta, 2018 r. URL: http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2018/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%84_%d0%90%d0%ba%d1%82%20%d0%bf%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d1%81%d1%83%d0%b4%20%d0%b5_2018.pdf (data zvernennia 24.07.2019) [in Ukrainian].

Е. Н. Попович

СОЧЕТАНИЕ НАУКИ И ПРАКТИКИ В СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Становление Украины как правового государства, совершенствование правового регулирования использования специальных знаний, с целью надлежащего и эффективного обеспечения защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц и государства, устранение несогласованности положений законодательства в части проведения экспертиз, объективно требуют анализа современного состояния науки и практики в судебно-экспертной деятельности. Судебная экспертиза охватывает значительное количество научных дисциплин и актуальных проблем преподавания экспертной науки. В научной статье предлагается использовать научный потенциал экспертных учреждений, учебных заведений и научно-исследовательских учреждений, занимающихся прикладными

исследованиями. Сотрудничество между учреждениями, занимающимися экспертными исследованиями, благодаря их научным достижениям и методическим разработкам могут повысить профессиональную способность в расследовании отдельных категорий преступлений, а также будет способствовать интеграции судебно-экспертной деятельности и приведет к гармонизации и совершенствованию национального законодательства, теоретических основ судебно-экспертной деятельности, международного признания отдельных ее составляющих и, в целом, повысит профессиональное мастерство экспертов. Проанализированы пути совершенствования профессионального образования будущих судебных экспертов. В этой работе нашли свое отражение идеи по решению насущной проблемы единства и взаимодействия образования, науки и практики.

Ключевые слова: специальные знания; судебный эксперт; высшее образование; учебный процесс; профессиональное мышление; формы образовательной подготовки; научная деятельность; научные работники; научно-исследовательский институт; повышение квалификации; профессиональные качества; научно-методическая деятельность; специализированный ученый совет.

E. Popovich

UNITY OF SCIENCE AND PRACTICE IN LEGAL EXPERTISE

The formation of Ukraine as a rule of law state, the improvement of the legal regulation of the use of special knowledge in order to properly and efficiently protect the rights and legitimate interests of individuals and legal entities and the state, eliminating the inconsistency of the provisions of the law regarding examination, objectively require an analysis of the current state of science and practice in forensic science activity. Forensic science covers a considerable number of scientific disciplines and actual problems of teaching expert science. The scientific article proposes to use the scientific potential of expert institutes, educational institutions and research institutions engaged in applied research. Cooperation between institutions involved in expert research, due to their scientific achievements and methodological developments, can increase professional ability in the investigation of certain categories of crimes, and will also contribute to the integration of forensic activities and will lead to the harmonization and improvement of national legislation, theoretical foundations of forensic activities, international recognition of its individual components and, in general, will increase professional masters of experts. Ways to improve the professional education of future judicial experts are analyzed. In this paper, the ideas for solving the urgent problem of unity and interaction of education, science and practice have been expressed, and hopefully they will be taken into account.

Keywords: specific expertise, forensic expert; higher education; educational process; professional thinking; forms of educational preparation; scientific activity; scientific workers; research institute; advanced training; professional qualities; scientific and methodological activity; specialized scientific council.

Надійшла до редколегії 26.06.2019